

Магдич Т.П. психолінгвістичні засади формування мовної свідомості учнів з особливими потребами в умовах інтеграційного освітнього простору. Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи/ за заг. редакцією В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник, Т.В.Завязун. – Житомир: Фоп «Н.М. Левковець». 2018. – У 2-х частинах. – Ч.І. – С. 110-113

Магдич Тетяна Павлівна,
аспірантка кафедри лінгвометодики та культури фахової мови
Житомирського державного університету ім. І. Франка

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

В умовах інтеграційного освітнього простору оновлення змісту, форм та методів навчання рідної мови потребує вирішення багатьох проблем, із якими стикаються як науковці, так і вчителі-словесники Нової української школи. Однією з актуальних на сьогодні є проблема українськомовного навчання дітей з особливими потребами, яких, на жаль, чимало, з огляду на екологічний стан планети в цілому та країни зокрема, на труднощі у вітчизняній системі охорони здоров'я та соціальній політиці тощо. Навчання мови, безперечно, відбувається у тісному зв'язку з різноманітними галузями наукових знань, з-поміж яких психолінгвістика посідає важливе місце, особливо коли йдеться про формування видів мовленнєвої діяльності (читання, говоріння, письмо, аудіювання) у школярів, що мають інвалідність. Зазначене вище зумовлює **актуальність** порушеної нами проблеми.

Мета цієї статті – встановити психолінгвістичні засади формування мовної свідомості осіб з обмеженими фізичними можливостями в умовах інтеграційного освітнього простору. Окресленій меті підпорядковано **завдання** – окреслити низку ключових понять проблеми формування

мовної свідомості учнів з особливими потребами, таких як: *психолінгвістика, мовна свідомість, мовна особистість, мовна свідомість, учні з особливими потребами, формування мовної свідомості учнів з особливими потребами* - у контексті вимог до Нової української школи. **Об'єктом** дослідження є навчально-виховний процес у закладах профільної середньої освіти та наукова джерельна база у заданій площині проблеми. **Предмет** дослідження зумовлений вищезазначеною метою, завданнями та об'єктом.

Виклад основного матеріалу. У 50-ті роки ХХ ст. на стику мовознавства і психології виникла *психолінгвістика* – наука, яка вивчає процеси формування і сприйняття мовлення. Процес мовного спілкування, сприйняття, розуміння мовлення неможливо пояснити без психології. Більше того, вся мовна система зберігається у психіці, у свідомості людини. Багато семантичних процесів (метафоричні, метонімічні переноси, зближення значень та ін.) пояснюються законами асоціації, бо зв'язок предмета з його назвою має психічний характер [10, с. 15].

Досліджуючи психолінгвістичні засади формування мовної свідомості осіб з особливими потребами, звертаємося до наукових досягнень відомих іноземних та вітчизняних психолінгвістів Г. Гумбольдта, Ф. де Соссюра, О. Потебні, Г. Штейнталя, К. Вундта, Ф. Бацевича, Д. І. Терехової, Т. Ю. Ковалевської, О. І. Горошко, Н. П. Бутенко, О. О. Залевської, Ю. М. Караулова, В. З. Дем'янкова, О. О. Леонтьєва, Р. М. Фрумкіна та ін.

У контексті формування в учнів з інвалідністю зовнішнього і внутрішнього мовлення привертають увагу дослідження М. І. Жинкіна та А. Н. Соколова. Дослідження цих учених засвідчили існування внутрішнього мовлення, яке буває двох типів: 1) беззвучне вимовляння (органи мовлення рухаються, однак звук відсутній); 2) зредуковане, максимально скорочене фрагментарне мовлення (мовлення майже без слів). Якщо перший тип легко перекладається на зовнішнє мовлення, то

другий тип такої трансформації не піддається. Озвучене внутрішнє мовлення другого типу залишилось би не зрозумілим для співбесідників [10].

Роль мови у процесі пізнання полягає в тому, що: 1) мова закріплює результати пізнавальної діяльності; 2) мова є основним інструментом пізнання; 3) за допомогою мови людина не тільки отримує узагальнені знання, а й членує явища дійсності на складові елементи, класифікує їх.

Термін *мовна особистість* увійшов у вжиток наприкінці ХХ – початку ХХІ століття з метою формування сучасної успішної та комунікативно компетентної особистості. На сучасному етапі це поняття трактується вченими широко і по-різному. У нашому дослідженні прийнятне визначення Л. І. Мамчур: мовна особистість - сукупність пізнавальних, емоційних та мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору. У цьому світлі мовною особистістю є лише той суб'єкт, мова якого якнайповніше відтворює культурну спадщину свого народу, що виявляється у вербальних і позалінгвальних елементах комунікації, мовних стереотипах, правилах етикету тощо [12; с.20].

Мовна свідомість – це термін сучасного мовознавства, який почав активно вживатися порівняно недавно (з 1980-х років) і не має поки що однозначного витлумачення. Під мовною свідомістю розуміють: 1) мовну картину світу, тобто образи свідомості, матеріалізовані в мовних знаках; 2) механізм керування мовленням, який формує, зберігає та перетворює мовні знаки, правила поєднання й уживання їх; 3) судження й уявлення людини про мову та її суспільну роль [14]. Імпонує визначення Пилипа Селегія, мовна свідомість – форма свідомості, яка обіймає погляди, уявлення, почуття, оцінки й настанови щодо мови та мовної дійсності. Інакше кажучи, мовна свідомість – це небайдуже, шанобливе ставлення до мови. Вона пов'язана з низкою супутніх явищ, як-от: знання й культура мови, мовний смак, мовна соціалізація (тобто опанування норм), мовленнєва

вправність, мовна особистість (тобто ідіолект). Залежно від кількості охоплених нею мовців буває індивідуальною, тобто належною одній особі, та груповою – належною національній або мовній спільноті [14].

Отже, суперечки навколо правомірності використання терміну *мовної свідомості* стосуються передусім того, що з погляду психології свідомість завжди має знакову природу, одиницею свідомості є значення. Тому поняття *свідомість* завжди передбачає її мовний характер. На нашу думку, поняття *мовної свідомості* доцільно використовувати у дослідженні проблеми *формування мовної свідомості учнів з особливими потребами* дослідженнях, де робиться акцент на вивченні психіки дитини та її вищої форми – свідомості – через мову, що відбиває національно-культурну специфіку як колективного начала конкретної особистості, так і підкреслює її власну індивідуальність та її особливі потреби [14].

Психолінгвістичні дослідження дають змогу досліджувати свідомість людей з обмеженими фізичними можливостями, експериментально виявити специфіку сприйняття та розуміння ними тих чи інших понять. Окрім того, вчителів слід враховувати, що мовна та мовленнєва сфери в залежності від особливостей вад дитини нерідко порушені і характеризуються афазіями (мовними порушеннями через дефекти артикуляційних органів).

Проблема формування *мовної особистості учнів з особливими потребами* в умовах здобуття профільної середньої освіти є недостатньо дослідженою. У загальноосвітніх закладах цей процес має інклюзивний характер, а в інтернатних – інтегрований. Учні інтернатів мають особливі потреби, процес соціально-психологічної адаптації є значно складнішим, з-поміж проблем мають місце мовні та мовленнєві порушення. Звідси й постає необхідність пошуку методів, прийомів та засобів україномовної освіти та формування у школярів комунікативної компетентності, оскільки становлення успішної мовної особистості та її подальша професійна,

соціальна реабілітація є важливою складовою з-поміж формування ключових компетенцій загалом.

Не викликає сумнівів потреба аналізу деяких аспектів, які є актуальними, зокрема до своєчасних і недостатньо досліджених у площинах психолінгвістики проблем належить проблема *специфіки сприйняття мови дітьми шкільного віку з особливими потребами* та відповідно організація їх мовленнєвої діяльності.

Обмеження життєдіяльності – це повна або часткова втрата здатності здійснювати самообслуговування, пересування, орієнтацію, *спілкування*, контроль за своєю поведінкою, а також можливості займатися трудовою діяльністю[8]. Закон України «Про освіту» визначає поняття *особа з особливими освітніми потребами* – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту[7]. Наразі законодавчо схвалено вживання терміну «*діти з особливими освітніми потребами*». Його використовують щодо дітей до 18 років, які потребують додаткової навчальної, медичної і соціальної підтримки з метою покращення здоров'я, розвитку, навчання, загальної якості життя та соціалізації, тобто включення в громади своїх однолітків та інших дітей. До цієї категорії належать і діти з постійною або тимчасовою інвалідністю.

Учителям та учням відкривається все розмаїття способів навчання, а його методи мають бути особистісно орієнтованими – з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими потребами. Педагогу слід враховувати, що особи, які мають фізичні обмеження, відповідно мають свої психологічні особливості, пов'язані з особливістю мовного сприйняття. Дитина з фізичними вадами характеризується емоційно-вольовою нестійкістю. Це проявляється у високому рівні фрустрації, в нестабільності нервових процесів. Характерними особливостями цього є підвищена залежність від оточуючих, пасивність, соціальна сором'язливість, чутливість[15].

Перед учителем-словесником стоїть надзавдання: усунути бар'єри в спілкуванні дітей з особливими потребами в умовах освітнього середовища. Діти з особливими освітніми потребами отримують можливість для нормальної соціалізації, розвитку своїх сильних сторін і талантів та подальшої інтеграції в суспільство, вступ до професійних та вищих навчальних закладів. У дітей з особливими освітніми потребами формуються соціальні компетенції для налагодження дружніх стосунків з ровесниками у школі та поза її межами; моделюються належні способи взаємодії з колективом. Створюється атмосфера спокійного прийняття відмінностей інших людей.

Загальні висновки. Отже, нами було окреслено психолінгвістичні засади формування мовної свідомості осіб з обмеженими фізичними можливостями в умовах інтеграційного освітнього середовища. У цілому було визначено понятійно-категоріальний апарат проблеми дослідження та окреслено його перспективи, які полягають у зануренні в теоретичні засади проблеми, а також у проектуванні наукових висновків у практичну площину роботи вчителя профільної школи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Сергійович Бацевич. — К.: ВЦ "Академія", 2009. — [2-е видання, доповнене]. — 376 с. (Альма-матер).
2. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації /Флорій Сергійович Бацевич // К. : Довіра, 2007. — 205 с. — (Словники України).
3. Болтівець С. І. Психологічні чинники розвитку мовної свідомості у науковій спадщині Івана Огієнка // Практична психологія та соціальна робота. — 2010. — № 5. — С. 66-71.
4. Гапченко О. Мовна свідомість людини як об'єкт лінгвістичних досліджень // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка: Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. — 2011. — № 22. — С. 31–34.
5. Гнатюк Л. П. Мовна свідомість у сучасній лінгвістичній парадигмі // Українське мовознавство. — К.— 2005. — Вип. 34. — С. 3–8.
6. Ейгер Г. В. Механизмы контроля языковой правильности высказывания. — Х.: Основа. — 1990. — 184 с.
7. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] Режим доступу до документу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
8. Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» [Електронний ресурс] Режим доступу до документу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/875-12>
9. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. — изд. 4-е. М.: Эдиториал УРСС. — 2004. — 264 с.
10. Кочерган М.П. Зіставне мовознавство: проблема мовних картин світу// Мовознавство. — 2004. — № 5-6. — С.17-22
11. Кроуфорд Алан, Венді Саул, Самюель Метьюз, Джейм Макінстер. Технології розвитку критичного мислення учнів. — К. : Плеяда, 2006. — 217 с.
12. Мамчур Л.І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи: монографія / Л.І.Мамчур. — Умань.: Видавець «Сочінський», 2012. — 449 с.
13. Психологічна енциклопедія/ Автор-упорядник О.М.Степанов. — К.: «Академвидав», 2006. — 424 с.
14. Селігей П. О. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови // Дивослово. — 2012. — № 7. — С. 40–44.
15. Шипицына Л.М., Мамайчук И.И. Психология детей с нарушениями функций опорно-двигательного аппарата: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. — М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2004.— 368с.